

УДК 159.922

DOI: [https://doi.org/10.17721/upj.2020.1\(13\).8](https://doi.org/10.17721/upj.2020.1(13).8)

Кравченко С. І.,

аспірантка кафедри соціальної психології,
факультет психології,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
E-mail: sophi6378@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7676-9906

РОЗРОБКА ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО КОНСОЛІДАЦІЮ ТА СПОСОБИ ЇЇ ДОСЯГНЕННЯ

У статті представлено розробку авторської методики для дослідження моделі соціальних уявлень про консолідацію та способи її досягнення. В основу її створення покладено положення про консолідацію, як вид єдності, який полягає в наявності в групі спільної ідейної основи та відчуття групової ідентичності, що повною мірою реалізується у готовності до сумісних з одnodумцями дій заради досягнення спільних цілей. До структури консолідації входять: когнітивно-рефлексивний (уявлення про консолідацію та ідеологічне ядро групи, що на рівні ідей об'єднує її членів), афективний (групова ідентичність, відчуття «ми») та поведінковий компоненти (готовність до спільних дій). Системотвірним компонентом консолідації є когнітивно-рефлексивний компонент, який по суті є соціальним уявленням про консолідацію та способи її досягнення.

Методика розрахована на повнолітніх громадян, етап психолого-політичного розвитку яких передбачає політичну соціалізованість. Психологічний інструмент містить 26 питань, розділених на три шкали: діалогічність – категоричність; тоталітаризм – примат права; монолітність – баланс інтересів, зміст яких відображає різні сторони консолідації та можливі способи її формування.

Методика пройшла перевірку на надійність (метод розщеплення, альфа Кронбаха). Для виявлення внутрішньої структури та виокремлення шкал використовувався факторний аналіз, а також частотний, кореляційний аналізи, статистичний критерій Мана-Уїтні для оцінки різниці між двома вибірками (електоральних груп). Стандартизація методики здійснювалась через розрахування процентильних рангів,

які відповідають чотирьом рівням: високий, середній, нижчий за середній, низький.

Ключові слова: консолідація, соціальне мислення, солідарність, ідеологія, політична свідомість, електорат, атомізація.

Вступ

Постановка проблеми. Актуалізація питання про консолідацію в Україні обумовлена явищами атомізації та аномії, відсутністю єдиного погляду та єдиної в громадян політичної думки стосовно вектору розвитку країни. Це призводить до формування консолідованих утворень на рівні малих чи великих груп, які включають людей, об'єднаних єдиним баченням політичної ситуації та шляхів її розвитку. Це робить взаємодію її членів один з одним максимально комфортною та сприяє закріпленню відчуття «ми-вони» щодо інших, умовних чи реальних, політичних, в тому числі електоральних груп. Резюмуючи, слід зазначити, що відсутність суспільної консолідації компенсується її формуванням на нижчих рівнях об'єднання – групових, що загострює проблему роз'єднаності суспільства та конфліктності в ньому. Формування «локальних порядків солідарності» (Кочубейник, 2018: 93) призводить до руйнування суспільної єдності, що робить неможливим відкритий діалог, тим самим загострюючи ситуацію в суспільстві (в тому числі політичну). Тому постає необхідність пошуку шляхів конструювання діалогового простору та точок дотику між поляризованими групами.

Услід за С. Боттерман, Д. Гаучер, М. Кландермансом, Дж. Лоренс, К. Неуфелд, К. Старзук (Klandermans & Van Stekelenburg, 2013; Neufeld, Starzyk & Gaucher, 2019) ми відстоюємо позицію, що консолідація – це багатоаспектне явище, яке не зводиться до єдиного індексу. Тому вимірювання кожного з її компонентів, які традиційно фігурують в багатьох явищах соціальної, особливо політичної, психології (когнітивно-рефлексивного, емоційного та конотативного), потребує окремих інструментів. І якщо вимірювання афективної та дієвої складової можливе за допомогою вже існуючих в українській політичній психології інструментів (Фролов, 2014), для когнітивного компоненту такий інструментарій відсутній.

Теоретичний аналіз

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виводячи власне бачення консолідації на основі попередніх теоретичних та емпіричних

досліджень (Dickes, Valentova & Borsenberger, 2010; Klandermans, & Van Stekelenburg, 2013; Neufeld, Starzyk & Gaucher, 2019), присвячених видам єдності, ми прийшли до висновку, що консолідація є видом єдності, який полягає в наявності в групі спільної ідейної основи та відчуття групової ідентичності, що повною мірою реалізується у готовності до сумісних з одnodумцями дій заради досягнення спільних цілей. Консолідація цікава також своєю багаторівневістю, а це означає, що творення консолідації можливе, на думку Ф. Шміттера, починаючи з незначних за кількістю учасників груп і досягнення суспільного, національного рівня (Шміттер, 1996).

Консолідація включає як думки та уявлення (когнітивний компонент) (Ferrera & Burelli, 2019; Klandermans & Van Stekelenburg, 2013), так і відчуття «ми» та важливість приналежності до групи, ідентифікацію з нею (афективний компонент) (Ariely, 2014; Baray, Postmes & Jetten, 2009; Ferrera & Burelli, 2019; Klandermans & Van Stekelenburg, 2013; Oakes, 2002), готовність об'єднаних певною ідеєю, в першу чергу політичною, людей до спільних дій заради її відстоювання (конотативний або дієвий компонент) (Neufeld, Starzyk & Gaucher, 2019; Hund & Benford, 2007).

Спільні уявлення та групова ідентичність є, на думку Б. Кландермаса, суттєвими умовами спільних групових дій (Klandermans & Van Stekelenburg, 2013). Тому аналізуючи попередньо когнітивно-афективну складову, можна спрогнозувати дієвий рівень учасників політичної групи.

І чим більш узгодженими є соціальні уявлення в групі, тим більш зростає ймовірність їхніх спільних дій. Ж. Кодол вважає, що уявлення скеровують поведінку (Бовина, 2010), а отже, можна припустити, що уявлення про консолідацію, які є одним з трьох її системотвірних компонентів, обумовлюють її поведінковий компонент. А групова ідентичність, як афективна складова консолідації, підсилює готовність до цих дій.

Дана теоретична модель консолідації дозволяє нам досліджувати не лише факт консолідації як стану групи (на рівні поведінки), а й говорити про консолідацію як процес, що виникає не миттєво, а формується і ґрунтується на уявленнях про нього. О. Кармадонов (Кармадонов, 2015) вважає процесуальність консолідації її відмітною структурною рисою. На його думку, солідарність – це стан; консолідація, інтеграція – процес.

Дослідження консолідації ми розпочали з розбору когнітивно-рефлексивного компоненту, представленого соціальними уявленнями про неї та способи її досягнення. Під когнітивно-рефлексивним

компонентом консолідації ми розуміємо уявлення та репрезентацію в свідомості суб'єкта, рефлексію щодо цього явища. Соціальні уявлення мають фундаментальний характер та пов'язують три функції: інтеграцію нового знання, інтерпретацію дійсності, а також функцію регуляції поведінки та соціальних відносин (Дюркгейм, 1991), а також функцію регуляції поведінки та соціальних відносин (Klandermans, & Van Stekelenburg, 2013; Moscovici, 1984). Останнє є особливо важливим, оскільки ми ставимо завдання відтворити шлях формування готовності до реалізації індивідом своїх переконань на поведінковому рівні, на рівні дій. І якщо уявлення регулюють даний прояв, спрямовують його, то необхідно розуміти цю ментальну представленість, яка обумовлює інші компоненти та безпосередньо впливає на них.

Соціальні уявлення, на думку Л. Почебут, є ментальною репрезентацією ідеї, події, предмета, та представляють собою мисленнєве відтворення будь-чого (Мейжис, 2010). У нашому дослідженні йдеться про відтворення у свідомості явища консолідації та способів її досягнення.

Соціальні уявлення можна розглядати як: 1) те, що дозволяє конструювати сенс стосовно об'єктів та явищ (Жодле, 2007; Moscovici, 1984); 2) утворення, що властиве внутрішньогруповим стосункам (С. Джакомо, В. Дойз); 3) дискурсивний аналіз (М. Байліг, Р. Харі); 4) структурний підхід, де фокус зміщується на розгляд соціальних уявлень як когнітивної активності (Ж. Абрік, З. Вергес, К. Молінер, К. Фламент) (Quenza, 2005).

В соціальній психології соціальні уявлення головним чином представлені в теорії С. Московічі, хоча поняття колективних уявлень розглядаються в працях Е. Дюркгайма (Дюркгейм, 1995) та Л. Леві-Брюля (Леві-Брюль, 2005), а також соціальне мислення у К. Абульханової-Славської (Абульханова-Славская, 1994), які по суті є соціальними уявленнями як феномену культури. Соціальні уявлення як об'єкт когнітивних наук представлено працями Дж. Новака, Т. Острома, В. Сковронські, П. Тейлора, С. Фіске (Quenza, 2005). Виходячи з вищеведеного аналізу, нас цікавить не скільки сторона інтерналізації цінностей, вірувань та норм, що впливають на формування соціальних уявлень чи безпосередньо формують їх (як у культурологічному підході), стільки роль соціального, культурного у трансформації самого мислення людини та його категорій.

Мета: представити розробку методики з дослідження соціальних уявлень про консолідацію та способи її досягнення.

Методологія дослідження

Аналізуючи проблему консолідації електоральних груп та суспільства в цілому, проблеми виникають вже на теоретичному рівні дослідження, оскільки вона не є достатньою мірою розробленою та представленою в сучасній психологічній науці. Щодо інструментарію для емпіричного вивчення уявлень про консолідацію та її складові, слід констатувати його відсутність. Наявні теоретичні джерела переконливо свідчать про те, що системотвірним компонентом соціальних уявлень про консолідацію є когнітивний компонент. Тому наші зусилля спрямовуватимуться саме на створення методики, яка б давала змогу дослідити саме когнітивний компонент.

Методика спрямована на вимірювання соціальних уявлень про консолідацію та способи її досягнення як на міжгруповому, так і національному рівнях. Її засадами є ідея про ідеологічну основу політичної свідомості суб'єкта, яка спрямовує його поведінку.

Методика дасть змогу вийти на когнітивну мережу уявлень громадян, яка спрямовує та визначає їхні дії щодо участі в політичних об'єднаннях. Ця мережа є визначним конструктом, знання щодо якого дає можливість коригувати ці уявлення, аналізуючи їх, віднаходити спільне та відмінне між різними групами і цілеспрямовано регулювати, закріплюючи чи послаблюючи їх.

Соціальні уявлення є елементом політичної картини світу, вимірювання якого дає відповіді на питання щодо міри радикальності, замкненості групи і разом з тим, її готовності до діалогу з іншими групами, її відкритості та толерантності до прийняття протилежних або навіть ворожих точок зору (Коваленко & Безверха, 2017).

Когнітивний компонент соціальних уявлень виконує системотвірну функцію та спрямовує політичні дії і почуття суб'єкта. Тому вивчення цього компонента соціальних уявлень дозволить прогнозувати подальші дії групи у випадку розгортання політичних подій в той чи інший спосіб. У результаті використання методики можна одержати відповідь на низку питань: пошук подібного та відмінного між групами на когнітивному рівні (для їх об'єднання або роз'єднання); виявлення потенційного рівня конфронтаційності груп; прогнозування політичної поведінки; уявлення щодо оптимальних методів консолідації суспільства та політичної групи, до якої вони належать.

На початку дослідження опитувальник містив 29 питань. Запитання формулювалися на основі теоретичного аналізу проблеми консолідації та можливих способів її досягнення, що дозволило

включити характерні описові елементи цього явища, зокрема, готовність йти на діалог, ставлення до необхідності врахування інтересів всіх сторін та ставлення до примусу як способу досягнення єдності в суспільстві. Формулювання запитань підлягали експертній оцінці.

В основу створення методики шкалювання закладено ідею стосовно того, що досягнення консолідації можливе двома шляхами: примусовим урівнюванням думок (що є механістичним, штучним видом суспільної солідарності за Е. Дюркгаймом) або шляхом допущення їх різноманіття та прийняття цього факту, що робить представників протилежних поглядів не ворогами, а доповнюючими частинами єдиного цілого (що відповідає органічному типу солідарності за Е. Дюркгаймом) (Дюркгейм, 1991). Ці два типи уявлень про консолідацію та її досягнення представлені шкалами, в числове значення яких закладена ідея дихотомії (та градація її значень). Відповідно шкали містять як прямі, так і зворотні запитання, що дозволяє рівномірно при вимірюванні враховувати обидва полюси.

Зміст шкал дає можливість віднаходити у відповідях досліджуваних ціннісно-ідеологічну складову політичної свідомості і розуміти, до якого плюсу схиляються учасники того чи іншого політичного групового утворення, чи є між ними імпліцитна ідеологічна єдність. Таким чином отримуємо відповідь на запитання про те, чи властива групам готовність ставати на шлях суспільної єдності, шукати точки дотику та спільні, більш важливі інтереси та цінності з опозиційними політичними групами, які є частинами єдиного суспільного простору.

Досліджуваному було запропоновано оцінити міру згоди з кожним запитанням за шкалою від 1 до 5, де 1 – однозначно ні, 5 – однозначно так, а 3 – наскільки так, настільки й ні, що є вираженням невпевненості та відсутності у досліджуваного однозначної відповіді на запитання. Цифра 3 у відповіді також прирівнюється до варіанту «важко відповісти». Підрахунок балів за прямими запитаннями: 5 – (10), 4 – (5), 3 – (0), 2 – (-5), 1 – (-10). Підрахунок за зворотніми: 5 – (-10), 4 – (-5), 3 – (0), 2 – (5), 1 – (10).

Розробка методики проводилась на вибірці двох найбільш чисельних електоральних груп під час виборів Президента 2019 – груп підтримки Порошенка та Зеленського. Усього – 101 особа, віком від 21 до 62 років. Досліджувані відрізнялися за фахом, рівнем освіти та статтю.

Переходячи до представлення процесу математичного аналізу надійності методики, варто сказати, що на першому етапі дослідження

вона містила 29 запитань. При обробці одержаних даних з'ясувалося, що при видаленні трьох елементів методики та зведенні її до 26-ти запитань зростає показник Кронбаха, який має підтвердити статистичну значущість методики та надійність запитань, які до неї входять. При аналізі 29 питань альфа Кронбаха становить 0,645. Тому при видаленні елементів, які знижували цей показник (зупинившись на 26-ти запитаннях) одержано дещо вищий результат показника альфа (рівень значущості методики та надійність запитань) – 0,68 ($p \leq 0,05$).

Після цього використовувався факторний аналіз, який завдяки сумарному відсотку дисперсії показав, що опитувальник на 68% дозволяє пояснити явище, на вимірювання якого він спрямований, – уявлення про консолідацію.

Виходячи з одержаних результатів можна зробити висновок про досить цікаву закономірність. Оптимальне значення альфа Кронбаха в 0,73 досягається при виключенні з методики ще деяких питань, зводячи їх до 21-го елемента в інструменті, але при цьому знижується сумарний відсоток сукупної дисперсії – до 61%, тому вирішено зупинитись на попередньо представленому варіанті, який містить 26 запитань.

Враховуючи те, що методика не передбачає монолітності та смислової нероздільності запитань (натомість вони розбиті за шкалами), то можна припустити, що якраз це є причиною зниження показника альфа. Водночас, саме цей розподіл запитань дозволяє краще вивчити аспекти вимірюваного конструкту та пояснити його з більш успішною відсотковою мірою.

Як результат, ми залишили 26 запитань, де альфа Кронбаха – 0,69 ($p \leq 0,05$), а сумарний відсоток дисперсії – 68%.

Результати і дискусія

Результати використання факторного аналізу дали змогу розділити 26 запитань на 3 фактори з достатньою мірою навантаження. Ці фактори стали трьома шкалами методики.

Для перевірки внутрішньої узгодженості використовувався кореляційний аналіз. Результати свідчать про те, що шкали мають зв'язки одна з одною. Оскільки в шкали закладено ідею полюсів – прямий та протилежний йому, то кореляційний аналіз підтверджує взаємопов'язаність між полюсами шкал. Так, наприклад, досліджуваний з високим рівнем «тоталітаризму», скоріше, матиме високий показник за шкалою «категоричність». І навпаки, висока «готовність до діалогу» пов'язана з «приматом права особистості».

Питання до методики. Знаком «—» позначені зворотні запитання.

1. Спільну думку не виробити без обговорень, дискусій та суперечок
2. Суперечки здатні породжувати лише конфлікти та руйнувати досягнуте —
3. Йти на поступки — значить виявляти слабкість —
4. Справжня єдність — це повна однотайність —
5. Якщо згоди не вдається досягти шляхом обговорень і дискусій, варто довіритись посередникам
6. Немає таких конфліктів, які не можна було би вирішити шляхом переговорів та взаємних поступок
7. Згода і порозуміння завжди досягається за рахунок поступок більш слабого —
8. Заради досягнення єдності інколи варто поступитися власними інтересами
9. З ворогами не домовляються, їх знищують —
10. Мистецтво переконувати є ефективнішим за уміння примушувати
11. Поважають тільки тих, кого бояться —
12. Всі люди праві по-своєму
13. Спільні інтереси еднають сильніше за мову та культуру
14. Без тиску і примусу дискусії можуть тривати нескінченно —
15. Заради дотримання порядку в країні сьогодні варто піти на деякі порушення демократичних принципів та обмеження особистих свобод —
16. Права та свободи особистості — це головне для людини, їх не можна обмежувати навіть заради суспільного блага
17. Серед українських партій та рухів є такі, чиї ідеї та програми мають бути заборонені —
18. Вироблення спільної думки потребує безкомпромісної боротьби з хибними поглядами —
19. Сила була, є і буде найпереконливішим аргументом в будь-якій суперечці —
20. Дуже важливо захищати права тих, хто перебуває в меншості і має погляди та поведінку, не схожі на інших
21. Підкорення меншості волі більшості є цілком природним і найбільш оптимальним —
22. Спільна думка має досягатись шляхом максимального врахування позицій та інтересів усіх зацікавлених сторін
23. Той, хто сьогодні не з нами, завтра проти нас —
24. Меншість має беззаперечно коритись більшості —

25. За меншістю мають бути закріплене право на пропаганду власної думки та критику більшості

26. Меншість повинна мати право не тільки пропагувати власні погляди і критикувати більшість, але й накладати вето

Шкала 1. «Діалогічність-категоричність». До неї увійшли перші 8 запитань, які стосуються усвідомлення необхідності домовлятися з протилежною стороною, виробляти спільну думку шляхом дискусій та обговорень проблемних питань. Виявляє тенденцію щодо готовності шукати з опонентами компроміс. Можна припустити наявність зворотних кореляційних зв'язків зі шкалою «тоталітаризм».

Високі значення за цією шкалою відкривають для політичного психолога шлях примирення опозиційних груп та спосіб взаємопроникнення їх ідейних конструктів. Низькі значення, окрім безкомпромісної вірності зафіксованій думці, також можуть свідчити про приховану невпевненість щодо неї або якості її аргументів.

Шкала 2. «Примат права особистості-тоталітаризм». До неї увійшли питання з 9-го по 18-те. Група з високими від'ємними показниками за цією шкалою буде схильною до створення замкнених та агресивно налаштованих систем, які впевнені у власному баченні як у єдиному вірному.

Шкала вимірює ставлення до примусу, заборон як способу консолідації, що є дієвим методом в умовах тоталітарного суспільства. Коли ж йдеться про цінність права, то важко уникнути зіткнення інтересів та існування певного рівня конфліктності. Саме цей рівень та певні розбіжності думок і поглядів у суспільстві, вважає Х. Арендт, стримує нас від переходу до тоталітаризму. А прагнення до викорінення протилежності є умовою тоталітарного панування.

Оскільки в Україні відсутній ціннісний консенсус, про який пише М. Шульга (Шульга, 2018), то будь-які розбіжності можуть стати причиною виникнення гострих протистоянь у суспільстві, формування непримирених опозиційних суспільних груп.

Люди з високими показниками за даною шкалою надмірно впевнені у власному єдиному вірному, на їхню думку, баченні ситуації та з більшою мірою виражатимуть готовність до відстоювання власних поглядів, переходячи до дій. Вони будуть більш схильними до створення замкнених, агресивно налаштованих систем, об'єднаних навколо ідеологічного ядра.

Високий від'ємний показник за цією шкалою дає право говорити про те, що людина здатна відстоювати власні політичні уподобання, навіть якщо це набуває характеру конфлікту, який здатен руйнувати зв'язки між людьми, псувати їхні стосунки чи вимагати серйозніших

жертв заради ідеї. Для таких громадян їхня політична ідея може стати головним стимулом дії та основою для формування консолідованих, пасіонарних та агресивних угруповань.

Її протилежним дихотомічним полюсом є відстоювання превалюючої ідеї права людини та толерантність відносно включення в суспільство груп з різними типами уявлень. Консолідація на рівні суспільства чи нації передбачає гармонійне врахування інтересів та права на існування окремих груп, чії погляди відрізняються, проте не заплідюють шкоди суспільному благу та не перешкоджають досягненню спільної для великого об'єднання, в яке вони включені, мети.

Шкала 3. «Баланс інтересів-монолітність». Шкала складається з 7-ми запитань з 19-го по 26-е, які спрямовані на вимірювання рівня прийнятності для індивіда ідеї стосовно права інакшості не лише на існування, але і її право на поширення власних ідей та позицій. Ця шкала вимірює те, наскільки рівноправними та гідними в очах суб'єкта є погляди людини з протилежною політичною думкою.

Готовність до діалогу не завжди означає для суб'єкта висловлення рівноцінних позицій з метою пошуку консенсусу. Вона може також бути лише впевненим кроком з метою переконати та підтвердити важливість власної думки. Тому якраз показник врахування інтересів представників інших політичних та суспільних груп може дати поглиблене уявлення про мету діалогу, яка сформована в свідомості суб'єкта.

Підрахунок шкал побудовано таким чином, що усі полюси, які пов'язані з примусом, замкненістю та категоричністю, набували значень зі знаком мінус, а протилежні їм – діалогічність, право, баланс – зі знаком плюс.

Поєднання суперечливих ідей у відповідях досліджуваних, відсутність однозначної, єдиної системи уявлень відповідає буденній формі політичної свідомості, для рівня теоретичного узагальнення якої характерні дифузність, суперечливість, уривчастість та випадковість компонентів. Формування такої організації свідомості виходить зі стихійності її становлення, розвитку шляхом розміщення в інформаційному середовищі побутових уявлень про політику.

Для додаткової перевірки узгодженості між шкалами ми використали кореляційний аналіз, завдяки якому було встановлено взаємопов'язаність полюсів шкал у відповідях респондентів. Наприклад, респонденти, які за шкалою 1 були розміщені на полюсі «категоричності», за другою та третьою шкалою також з високою ймовірністю тяжіли до мінусових значень полюсів: «тоталітаризму» та «монолітності». Ступінь взаємозв'язку між шкалами представлено в табл.1.

Таблиця 1

Значення коефіцієнтів кореляції між шкалами

Шкали	Шкала 1 «Діалогічність- категоричність»	Шкала 2 «Примат права- тоталітаризм»	Шкала 3 «Баланс інтересів- монолітність»
Шкала 1 «Діалогічність- категоричність»	1	0,525**, p≤0,05	0,550**, p≤0,05
Шкала 2 «Примат права-тоталітаризм»	0,525**, p≤0,05	1	0,47**, p≤0,05
Шкала 3 «Баланс інтересів-монолітність»	0,550**, p≤0,05	0,47**, p≤0,05	1

Значення коефіцієнтів кореляції свідчать про те, що вимірювані явища логічно взаємопов'язані між собою та є частинами єдиної політичної свідомості. Разом з тим, вони вимірюють все ж різні аспекти уявлень про політичну консолідацію.

Для диференціації рівнів прояву уявлень ми застосували метод процентильних рангів, щоб мати можливість аналізувати дані не лише за принципом плюсових чи мінусових значень, а ще й відмічати міру їх прояву. Рівні наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Межі рівнів шкал методики соціальних уявлень про консолідацію та способи її досягнення

Рівень	Шкала 1		Шкала 2		Шкала 3	
	Від	До	від	До	Від	до
Низький	-70	0	-110	9	-70	0
нижчий за середній	0	15	10	24	0	15
Середній	16	30	25	40	16	24
Високий	31	70	41	110	25	70

Таблиця 2 надає інформацію щодо інтерпретації шкал. Кожна з них має чотири рівні та відповідні їм числові значення у набраних досліджуваним балах.

За результатами дослідження шкали набули наступних максимальних та мінімальних значень. Шкала 1: значення від -50 до 65; шкала 2: від -30 до 75; шкала 3 від -30 до 60. Середнє значення за вибіркою: Шкала 1: 14,6; Шкала 2: 23,3; Шкала 3: 13,6.

Висновки

Теоретичний аналіз наукових джерел показав, що консолідація є видом єдності, який полягає в наявності в групі спільної ідейної основи та відчуття групової ідентичності, що повною мірою реалізується у готовності до сумісних з однопумцями дій заради досягнення спільних цілей. До структури консолідації входять: когнітивно-рефлексивний (уявлення про консолідацію та ідеологічне ядро групи, що на рівні ідей об'єднує її членів), афективний (групова ідентичність, відчуття «ми») та поведінковий компоненти (готовність до спільних дій). Системотвірним компонентом консолідації є когнітивно-рефлексивний компонент, який по суті є соціальним уявленням про консолідацію та способи її досягнення.

Відсутність інструментарію з вимірювання уявлень про консолідацію та способи її досягнення зумовило пошук можливостей його розробки. Представлено розробку методики, що складається з трьох шкал (діалогічність – категоричність; тоталітаризм – примат права; монолітність – баланс інтересів), зміст яких відображає різні сторони консолідації та можливі способи її формування. Методика була перевірена на надійність (метод розщеплення, альфа Кронбаха), виявлення внутрішньої структури та виокремлення шкал (факторний аналіз), а також частотний, кореляційний аналізи, статистичний критерій Манна-Уїтні для оцінки різниці між двома вибірками (електоральними групами). Стандартизація методики здійснювалась через розрахування процентильних рангів, які відповідають чотирьом рівням.

Перспективи подальших досліджень. Розширення методики та її апробація, а також розвідки в напрямі розробки гіпотези про зв'язність компонентів консолідації стануть завданням подальшої роботи.

Декларація про конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність потенційного конфлікту інтересів стосовно дослідження, авторства та / або публікації цієї статті.

Список використаних джерел

- Ariely, G. (2014). Does diversity erode social cohesion? Conceptual and methodological issues. *Political Studies*, 62(3), 573–595. doi:10.1111/14679248.12068
- Baray, G., Postmes, T. & Jetten, J. (2009). When I equals we: Exploring the relation between social and personal identity of extreme right-wing political party members.

The British journal of social psychology / the British Psychological Society, 48, 625–647. doi: 10.1348/014466608X389582.

Borradori, G. (1994). *The American Philosopher*. Chicago : University of Chicago Press.

Davidson, D. (2001). *Subjective, Intersubjective, Objective*. New York : Oxford University Press.

Dickes, P., Valentova, M. & Borsenberger, M. (2010). Construct Validation and Application of a Common Measure of Social Cohesion in 33 European Countries. *Social Indicators Research*, 98, 451–473. doi: 10.1007/s11205-009-9551-5.

Ferrera, M., & Burelli, C. (2019). Cross-National Solidarity and Political Sustainability in the EU after the Crisis. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 57(1), 94–110. doi:10.1111/jcms.12812

Hund, S. A., & Benford, R. A. (2007). Collective Identity, Solidarity, and Commitment. *The Blackwell Companion to Social Movements*, 433–457. doi: 10.1002/9780470999103.ch19

Juul, S. (2010). Solidarity and Social Cohesion in Late Modernity: A Question of Recognition, Justice and Judgement in Situation. *European Journal of Social Theory – EURJ SOC THEORY*, 13, 253–269. doi: 10.1177/1368431010362296

Klandermans, B., & Van Stekelenburg, J. (2013). Social movements and the dynamics of collective action. *The Oxford handbook of political psychology*, 774–811. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199760107.013.0024

Makanju, D., Livingstone, A. G., & Sweetman, J. (2020). Testing the effect of historical representations on collective identity and action. *PLOS ONE*, 15(4), 1–27. doi: 10.1371/journal.pone.0231051

Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. In R. M. Farr? S. Moscovici (Eds.). *Social representations* (pp. 3–69). Cambridge : Cambridge University Press.

Neufeld, K., Starzyk, K. & Gaucher, D. (2019). Political Solidarity: A Theory and a Measure. *Journal of Social and Political Psychology*, 7, 726–765. doi: 10.5964/jssp.v7i2.1058

Oakes, P. (2002). Psychological Groups and Political Psychology: A Response to Huddy's «Critical Examination of Social Identity Theory.» *Political Psychology*, 23(4), 809–824. doi: 10.1111/0162-895x.00308

Quenza, C. J. P. (2005). On the Structural Approach to Social Representations. *Theory & Psychology*, 15(1), 77–100. doi: 10.1177/0959354305049746

Schiefer, D., & van der Noll, J. (2016). The Essentials of Social Cohesion: A Literature Review. *Social Indicators Research*, 132(2), 579–603. doi:10.1007/s11205-016-1314-5

Stroebe, K., Postmes, T., & Roos, C. A. (2018). Where did inaction go? Towards a broader and more refined perspective on collective actions. *British Journal of Social Psychology*, 58, 649–667. doi: 10.1111/bjso.12295

Абульханова-Славская, К. (1994). Социальное мышление личности: проблемы и стратегии исследования. *Психологический журнал*, 15(4), 39–55. Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21401135>

Бовина, И. (2010). Теория социальных представлений: история и современное развитие. *Социологический журнал*, 3, 5–20. Режим доступа: <https://www.jour.isras.ru/index.php/socjour/article/view/1155>

- Дюркгейм, Э. (1995). *Социология: ее предмет, метод, предназначение*. Москва : Канон.
- Дюркгейм, Э. (1991). *О разделении общественного труда. Метод социологии*. Москва : Наука.
- Жодле, Д. (2007). *Социальное представление: феномены, концепт и теория*. Санкт-Петербург : Питер.
- Кармадонов, О. (2015). Солидарность, интеграция, конъюнкция. *Социологические исследования*, 2, 3–12. Режим доступа: <http://socis.isras.ru/article.html?id=5066>
- Коваленко, А. & Безверха, К. (2017). Модифікація опитувальника соціальної ідентичності. *Український психологічний журнал*, 4(6), 53–65. doi: [https://doi.org/10.17721/urj.2017.4\(6\).5](https://doi.org/10.17721/urj.2017.4(6).5)
- Кочубейник, О. (2018). Локальні порядки солідарності як синдром соціальної аномії. Психологічні науки проблеми і здобутки, 2, 93–110. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pnpz_2018_2_7
- Леви-Брюль, Л. (2005). Первобытное мышление. *Общая психология: тексты*, 158–167.
- Мейжис, И. (2010). *Социальная психология*. Санкт-Петербург : Питер.
- Фролов, П. (2014). Громадська думка: критерії та моделі консолідації. *Наукові студії з соціальної та політичної психології*, 234–244. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Nsspp_2014_34_21.pdf
- Хабермас, Ю. (2000). *Моральное сознание и коммуникативное действие*. Москва : Наука.
- Шульга, М. (2018). *Збій соціальної матриці*. (Монографія). Київ : Інститут соціології НАН України.
- Шміттер, Ф. (1996). Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии. *Полис*, 5, 16–27. Режим доступа: https://www.civisbook.ru/files/File/Shmitter_1996_5.pdf

References

- Ariely, G. (2014). Does diversity erode social cohesion? Conceptual and methodological issues. *Political Studies*, 62(3), 573–595. doi:10.1111/14679248.12068
- Baray, G., Postmes, T. & Jetten, J. (2009). When I equals we: Exploring the relation between social and personal identity of extreme right-wing political party members. *The British journal of social psychology / the British Psychological Society*, 48, 625–647. doi: 10.1348/014466608X389582.
- Borradori, G. (1994). *The American Philosopher*. Chicago : University of Chicago Press.
- Davidson, D. (2001). *Subjective, Intersubjective, Objective*. New York : Oxford University Press.
- Dickes, P., Valentova, M. & Borsenberger, M. (2010). Construct Validation and Application of a Common Measure of Social Cohesion in 33 European Countries. *Social Indicators Research*, 98, 451–473. doi: 10.1007/s11205-009-9551-5.
- Ferrera, M., & Burelli, C. (2019). Cross-National Solidarity and Political Sustainability in the EU after the Crisis. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 57(1), 94–110. doi:10.1111/jcms.12812

Hund, S. A., & Benford, R. A. (2007). Collective Identity, Solidarity, and Commitment. *The Blackwell Companion to Social Movements*, 433–457. doi: 10.1002/9780470999103.ch19

Juul, S. (2010). Solidarity and Social Cohesion in Late Modernity: A Question of Recognition, Justice and Judgement in Situation. *European Journal of Social Theory – EUR J SOC THEORY*, 13, 253–269. doi: 10.1177/1368431010362296

Klandermans, B., & Van Stekelenburg, J. (2013). Social movements and the dynamics of collective action. *The Oxford handbook of political psychology*, 774–811. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199760107.013.0024

Makanju, D., Livingstone, A. G., & Sweetman, J. (2020). Testing the effect of historical representations on collective identity and action. *PLOS ONE*, 15(4), 1–27. doi: 10.1371/journal.pone.0231051

Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. In R. M. Farr? S. Moscovici (Eds.). *Social representations* (pp. 3–69). Cambridge: Cambridge University Press.

Neufeld, K., Starzyk, K. & Gaucher, D. (2019). Political Solidarity: A Theory and a Measure. *Journal of Social and Political Psychology*, 7, 726–765. doi: 10.5964/jpspp.v7i2.1058

Oakes, P. (2002). Psychological Groups and Political Psychology: A Response to Huddy's «Critical Examination of Social Identity Theory.» *Political Psychology*, 23(4), 809–824. doi: 10.1111/0162-895x.00308

Quenza, C. J. P. (2005). On the Structural Approach to Social Representations. *Theory & Psychology*, 15(1), 77–100. doi: 10.1177/0959354305049746

Schiefer, D., & van der Noll, J. (2016). The Essentials of Social Cohesion: A Literature Review. *Social Indicators Research*, 132(2), 579–603. doi:10.1007/s11205-016-1314-5

Stroebe, K., Postmes, T., & Roos, C. A. (2018). Where did inaction go? Towards a broader and more refined perspective on collective actions. *British Journal of Social Psychology*, 58, 649–667. doi: 10.1111/bjso.12295

Abul'hanova-Slavskaja, K. (1994). Social'noe myshlenie lichnosti: problemy i strategii issledovanija [Social thinking of personality: problems and research strategies]. *Psihologicheskij zhurnal*, 15(4), 39–55. [in Russian]. Retrieved from <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21401135>

Bovina, I. (2010). Teoriya social'nyh predstavlenij: istorija i sovremennoe razvitie [Theory of social representations: history and modern development]. *Sociologicheskij zhurnal*, 3, 5–20. [in Russian]. Retrieved from <https://www.jour.isras.ru/index.php/socjour/article/view/1155>

Djurkgejm, Je. (1995). *Sociologija: ee predmet, metod, prednaznachenie [Sociology: its subject, method, purpose]*. Moscow: Kanon. [in Russian].

Djurkgejm, Je. (1991). *O razdelenii obshhestvennogo truda. Metod sociologii [About division of social labor. Sociology method]*. Moscow: Nauka. [in Russian].

Zhodle, D. (2007). *Social'noe predstavlenie: fenomeny, koncept i teoriya [Social representation: phenomena, concept and theory]*. Sankt-Peterburg: Piter. [in Russian].

Karmadonov, O. (2015). Solidarnost', integracija, kon"junkcija [Solidarity, integration, conjunction]. *Sociologicheskie issledovanija*, 2, 3–12. [in Russian]. Retrieved from <http://socis.isras.ru/article.html?id=5066>

Kovalenko A. B., & Bezverkha K. S. (2017). Social identity questionnaire's modification. *Ukrainian Psychological Journal*, 4(6), 53–65. [in Ukrainian]. doi: [https://doi.org/10.17721/upj.2017.4\(6\).5](https://doi.org/10.17721/upj.2017.4(6).5)

Kochubeinyk, O. (2018). Lokalni poriadky solidarnosti yak syndrom sotsialnoi anomii [Local orders of solidarity as a syndrome of social anomie]. *Psykholohichni nauky problemy i zdobutky*, 2, 93–110. [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pnpz_2018_2_7

Levi-Brjul', L. (2005). Pervobytnoe myshlenie [Primeval thinking]. *Obshhaja psihologija: teksty*, 158–167. [in Russian].

Mejzhis, I. (2010). *Social'naja psihologija [Social Psychology]*. Sankt-Peterburg: Piter. [in Russian].

Frolov, P. D. (2014). Public opinion: criteria and consolidation models. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 234–244. [in Ukrainian]. Retrieved from file:///C:/Users/User/Downloads/Nssp_2014_34_21.pdf

Habermas, Ju. (2000). *Moral'noe soznanie i kommunikativnoe dejstvie [Moral Conscientiousness and Communicative Action]*. Moscow : Nauka. [in Russian].

Shulha, M. (2018). *Zbii sotsialnoi matrytsi [Failed social matrix]*. Kyiv : Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Shmitter, F. (1996). Razmyshlenija o grazhdanskom obshhestve i konsolidacii demokratii [Reflections on Civil Society and the Consolidation of Democracy]. *Polis*, 5, 16–27. [in Russian]. Retrieved from https://www.civisbook.ru/files/File/Shmitter_1996_5.pdf

Abstract

Kravchenko S. I.,

PhD Student,
Social Psychology Department,
Faculty of Psychology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
E-mail: sophi6378@gmail.com

ELABORATION OF THE METHOD TO RESEARCH SOCIAL REPRESENTATION OF CONSOLIDATION AND WAYS TO ACHIEVE IT

The article presents the elaboration of the author's method for social representations about consolidation and ways for its achieving. Its creation is based on understanding consolidation as a kind of unity which is composed of the existing common ideological basis and a sense of group identity which is fully realized in the group member's readiness for common actions of like-minded people for the sake to achieve common goals. The consolidation structure includes the cognitive-reflexive component (the

idea on consolidation and the ideological core that unites the group members on the level of the ideas), the affective one (group identity and a sense of «us») and the behavioral component (willingness to act together). The system-building component of consolidation is a cognitive-reflexive component that is social representations about the consolidation and ways to achieve it.

The tool is designed for adults older than 21 years, when political socialization is formed. The psychological tool contains 26 questions divided into three scales: «dialogical – categorical», «totalitarianism – the primacy of rights», «monolithic – the balance of interests». The content of the scales reflects different sides of consolidation and possible ways of its achieving.

The method was searched for reliability (splitting method, Cronbach's alpha). For internal structure detection and scale separation, the factor analysis and the correlation analyzes were used, as well as the frequency analysis and Mann-Whitney statistical test for difference between two samples (electoral groups). The tool standartization was performed by calculating percentile rankings corresponding to four levels: high, average, below the average, low.

Key words: consolidation, social thinking, solidarity, ideology, political consciousness, electorate, atomization.

Отримано – 20 січня 2020
Received – January 20, 2020

Рецензовано – 31 січня 2020
Revision – January 31, 2020

Прийнято – 5 лютого 2020
Accepted – February 5, 2020